

ГЛАСНИК ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
HERALD OF THE GEOGRAPHIC SOCIETY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

ГОДИНА 1999.

YEAR 1999.

Свеска 4

Volume 4

МИЛОРАД ВАСОВИЋ*

ЕКСКУРЗИЈЕ У НАСТАВИ ГЕОГРАФИЈЕ

Екскурзије су одувек сматране веома важним обликом наставе географије. О њима су писане књиге и чланци с упутствима о томе како да се организују, у које годишње доба и по којим просторним целинама да се изводе. Само у неким од ових публикација давана су упутства о начинима географског осматрања на самом терену, што је кључни циљ сваке географске екскурзије.

У овом напису изнећемо укратко нека искуства која смо сакупљали током дугогодишње наставе географије на ранијем Природно-математичком и каснијем Географском факултету Универзитета у Београду.

Припремање екскурзије. Избор регионалне целине погодне за екскурзију представља први задатак за наставника географије. Та целина може да буде: котлина, долина, површ или висораван, град, део приморја, залив, крашко поље, рударски басен, виногорје, познатији ратарски или воћарски реон, бања, зимско-спортски центар и др. Избор много зависи и од тога шта наставник предаје и истражује: наставник економске географије бира одређене привредне реоне, а наставник регионалне географије махом индивидуалисане регионалне целине попут набројаних. Наравно, никде не постоје две истоветне котлине, две истоветне долине, површи или висоравни. Неке од њих могу се знатно разликовати по битним географским обележјима. Неке котлине, на пример, имају ниско, равно, влажно и магловито дно (Пожешка котлина у Западној Србији). Друге имају високо дно и још виши планински обод (Беранска котлина с дном око 650 и ободом од 2600 м). Неке су познате по воћарству, друге по великој угрожености животне средине, док су треће ниске, сунчане, густо насељене и претворене у велике баште и конопљишта (Лесковачка котлина). Наравно, остале регионалне целине такође се међусобно разликују по низу својстава.

Кад наставник коначно одабере регионалну целину кроз коју ће водити екскурзију, онда приступа изучавању постојеће стручно-научне литературе, топографских и осталих карата крупнијег размера, планова градских насеља, евентуално путописа и туристичких проспеката. Универзитетски наставник може да наложи једном или двојици студената да прочитају неке од важнијих радова и да на терену изложе њихову суштину. У међувремену се успоставља веза с наставницима географије, а евентуално и с другим стручњацима који живе у регионалној целини по којој ће се изводити

* Др. професор универзитета у пензији, Београд

експедиција. Као познаваоце локалне средине и становништва њих треба приволети да путују по терену, заједно са учесницима експедиције, како би олакшали оријентацију и пружали тачна обавештења о географским појавама. Наравно, пред сам полазак треба одржати кратак састанак с учесницима експедиције како би се размотриле обављене припреме и постигао договор о техничким питањима. Тада се доноси одлука (ако није раније донета) о превозном средству и правцима путовања у одласку и повратку.

Железница није погодна за експедиције, сем за превоз до удаљених области и насеља. Уосталом, наша железничка мрежа је ретка (сем у Војводини) па пруге ретко где воде у више праваца преко одређене области. У приморју се могу користити бродови, који су погодни утолико што се крећу споро и поред морске обале, па се с њих добро виде обалска разграна, пејсажи, луке, села, фабрике, туристичка места и други објекти.

Аутобуси ипак имају предност. Данас су готово сва наша насеља, укључујући и планинска, повезана с градовима асфалтним путевима, што омогућава народу да зађе у удаљене просторе, понегде и до забити познатих по одређеним природним реткостима или привлачностима.

Посматрање географских појава током пешачења. Возећи се аутобусом учесници експедиције, због брзе вожње, могу само да се оријентишу али не и да запазе или објасне географске појаве поред којих пролазе. Зато права експедиција, с непосредним и смиреним опажањима, настаје тек кад се учесници искрцају из аутобуса и крену пешице.

Учесници експедиције најпре морају да се оријентишу у простору а одмах потом да идентификују поједине географске појаве и научне проблеме, уз ослањање на географске карте, компас и основна обавештења вође експедиције или месног наставника географије. Али ни вођа експедиције, ни месни наставник географије не треба да држе предавања на терену, већ да нађу начина за ангажовање свих учесника у посматрању и идентификовању појава и проблема у простору. То је најбоље чинио проф. Боривоје Ж. Милојевић, који је био најбољи предавач у стогодишњој историји наше научне географије.

Сваке суботе, уколико је било лепо време, проф. Милојевић је водио студенте на једнодневне експедиције по околини Београда. Чим би их довео до првог одредишта почињао је с питањима, а не с предавањима. "Који је ово елеменат рељефа? Које су ово стене? Зашто је село лоцирано баш на овом месту?" Питања су упућивана свим присутним и професор је очекивао да сви размишљају и посматрају све око себе, па и да гласно тумаче појаве које запажају. Ако се не огласи ни један студент, професор одмах "прозове" једног од њих и затражи одговор на постављено питање. Али се дешавало да готово истовремено по неколико студената узме реч. "Е, ти си погодио! Ово је заиста површ, по свој прилици абразиона", пресуђивао је професор а потом, у неколико реченица, подсетио на Цвијићеву теорију о језерској пластици и регресији Панонског језера, током које су усецане површи.

Професор Б. Ж. Милојевић нас је често водио у Чукарицу, Жарково, Железник и Макиш, с првенственим циљем да нам покаже како и зашто су та приградска села деценijама била претежно млекарска. Једном је у Жаркову почeo с оваквим питањем: "Шта је ово, шта је оно?" При томе је

показивао прстом на сеоску кућу и шталу. "Која је од ове две грађевине пространија и боље грађена?" Студенти су готово хорски одсекли: "Штала!" Међутим, нико од њих није могао да објасни зашто су штале врло простране и грађене од тврдог материјала а још мање да изнађе основе на којима почива приградско млекарство у овом делу околине Београда. "Погледајте доле, према Сави!" Тамо смо видели само пространу равницу Макиш, која се протезала километрима уз десну обалу Саве, обраслу бујном травом, а местимично треском и шеваром. "Ето, Макиш је простор великих ливада и пашијака на којима почива ово сточарство". Дакле, учесници екскурзије нису могли да објасне основе млекарства, па је професор морао да прискочи у помоћ својим кратким објашњењима.

Једне године осам старијих студената пешачило је с професором по Дурмитору. За десетак дана напорног пентрања по дурмиторским вратоломима они су, по први пут у животу, видели у природи најважније крашке и фосилне глацијалне облике: вртаче, увале, шкрапе, пећине, поноре, валове, циркове, бочне и подинске морене, глацијална рамена, висећа ушћа итд. Неке од ових појава студенти су одмах препознавали а друге нису, па им је професор пружао објашњења. Пошто су препешачили планину од става Пиве и Таре до Жабљака, учесници екскурзије су запазили да на њој постоје три крупне географске особености или три проблема: велика безводица на Пивској а обиље воде на Језерској површи; концентрација готово свеколике насељености и привреде само на Језерској површи; велика концентрација кањона по планини и око ње. Међутим, они нису умели да објасне ове особености. Професор је све то размрсио. Пивска површ је у потпуности скаршћена и висока, па је стога изразито безводна. Језерска површ је готово у целини застрта подинским моренама које су из највиших делова Дурмитора доносили плеистоценски ледници и таложили по површи; оне су омогућиле стварање плитких басена, образовање петнаестак глацијалних језера (по којима је површ и добила име), настанак краћих водотока, извора, растресите земље погодне за бујан травни и шумски покривач. У таквој природној питомини становници су вековима напасали стоку, подизали катуне па и стална насеља, иначе највиша на Балканском полуострву. Усещање бројних кањона (Пиве, Таре, Сушице, Комарнице, Драге и Вашковске ријеке) омогућиле су дебеле масе кречњака и врло снажна издизања планине у горњем плиоцену: уколико се она више издизала утолико су се кањони дубље усекали, при чему је кањон Таре постао најдужи (око 80 km) и најдубљи (до 1300 m) на свету - после кањона Кolorада.

Једном је писац ових редова водио студенте географије по маљенским Дивчибарама. Био је почетак марта. Снежни покривач још се понегде одржавао. Температура ваздуха износила је само 3°C. На западној ивици Дивчибара, тамо где се додирују сточарске колибе са одмаралиштима и викендцијама, долазила нам је у сусрет група дечака и девојчица претшколског узраста. Сусрет студената и ових готово полетараца трајао је скоро 45 минута. "Чико, која је ово руда" - питао је један дечак. Други је, показујући најпре на сточарску колибу а потом на викендцију, запитао: "Зашто чике долазе на планину кад на њој ништа не раде?" Стрпљиво смо одговарали на питања ових "студентских приправника", на задовољство њихових васпи-

тачица и наших студената. Једва смо се растали. Остало нам је у пријатном сећању сазнање да код деце и омладине постоји знатна радозналост коју треба неговати, подстицати и усмеравати ка опажањима у простору и ка самосталном расуђивању о настанку просторних појава.

Иако се аутобуске екскурзије своде на обично туристичко путовање и делимичну оријентацију у простору, ипак су оне, у неким случајевима, врло корисне за географе. Мислимо пре свега на вожњу аутобусима по планинским путевима, која је увек спора, те учесници екскурзије могу да запажају појаве поред којих пролазе готово као да иду пешице. Кад се аутобусом из Ибарске клисуре крене уз Копаоник, онда се јасно запаже све вегетационе па и антропогене промене у висинском распореду од 400 до 2017 метара. Вођа екскурзије треба само да упозори учеснике да пажљиво посматрају промене које настају с порастом надморске висине. Они ће уочити и то да се сеоски атари, села и воћњаци простиру до 1250 м; одатле до 1650 м овладају бујне шуме - у нижим деловима лишћарске а увишим четинарске; од 1650 до 2017 м простиру се ливаде и пашњаци с ретким шумарцима закржљалих четинара. Учесници ће уочити и три готово неочекиване географске особености: потпуну ненасељеност висинског појаса од 1250 до 1650 м; веома заравњен "кров планине" од 1650 до 1900 м, због чега га је сам народ прозвао "Равни Копаоник"; инверзију екумене (окупљање сточарске, шумарске, војно-стратешке, туристичке, еколошко-заштитне и наставно-образовне делатности) на Равном Копаонику, односно на највишем делу планине. Задатак учесника екскурзије је да објасне настанак ове три географске особености, уз ослањање на вођу екскурзије који ће исправљати нетачна а додавати тачна научна објашњења. Тако ће они, уз мало напора и подоста знања, бити у стању да објасне ову инверзију екумене. Наставник и у овом случају треба само да допуњава и исправља тумачења студената или ђака а не само да им држи предавања. У ствари, он може да одржи темељито предавање о Копаонику, али тек после наведених опажања и потпунијег разгледања планине.

Екскурзије по градовима. По доласку у неко градско насеље географска екскурзија треба да се упути на добар видиковац - брдо изнад града, терасу или површ, високу грађевину с терасом (у Бијељини, као равничарском граду, најбољи је видиковац водоторањ саграђен у самом центру града). Одатле се могу најбоље да сагледају микроположај града и правци његовог територијалног ширења. Чак и ако први пут долазе у одређени град, учесници екскурзије могу с тавог видиковца да сагледају и оцене вредност микроположаја, правце ширења насеља, да идентификују поједине градске четврти (стамбене, трговачко- занатске, индустријске, спортско-рекреативне), па и да оцене целисност њиховог размештаја. Потом треба да крену у разгледање града, музеја и градских знаменитости, да саслушају излагања вође или месног наставника о његовој прошлости и функцијама. Екскурзија која почне разгледањем музеја, појединих зграда, споменика или спортских објеката није права географска екскурзија, већ разгледање насеља беđekēрског типа.

Кад екскурзија доспе рецимо у Ваљево, одмах је треба усмерити на споменик Стевану Филиповићу, саграђен изнад чувене трговачко- занатске четврти Тешњар. И без објашњења вође и месних географа учесници

експедиције одатле могу да виде град који се протеже поред Обнице, Јабланице, Грађа и Колубаре; они могу да уоче да се он шири уз огранке Ваљевских планина који су присојне експозиције, да се протеже и поред ових водотока и по горњоколубарској котлини. Чак и лајку одмах постаје јасно да је овакав положај града изврсан и у еколошко-здравственом и у привредном погледу. Учесници експедиције одатле лепо виде да брда и огранци планина отежавају ширење ка западу, док широке долине олакшавају простирање ка истоку; могу да запазе и две индустријске зоне смештене релативно повољно - низводно од главнине насеља. Без оваквог увида и без ових основних сазнања не може се добро упознати ово сликовито и богато градско насеље. Ако се пак жели темељитија информација о њему, може се уприличити разговор с локалним географима, планерима, општинским руководиоцима, или прочитати неки напис.

Експедиције по фабрикама и индустријским зонама већином се изводе без плана и правог смисла: инжењери и техничари воде учеснике по фабричким халама, дају стручна објашњења о технологији и производњи и све то уз фабричку буку која заглушује њихова излагања. Географима није нужно обавештавање о технологији, технолошким процесима или квалитету машина; довољно је да они лагано прођу кроз фабричке хале и да потом приступе главном делу посла - разговору с руководиоцима фабрике о разлогима за лоцирање фабрике на томе месту и у томе граду: о сировинској и енергетској основи, радној снази, кретању физичког обима производње, пласману производа, значају фабрике за град и регију, о плановима за њен даљи развитак итд.

* * *

Многи наставници, са доста разлога, идентификују појмове "географска експедиција" и "теренска настава географије". Заиста, на добро припремљеној и пажљиво изведеној експедицији наставник може пружити учесницима оно што не могу ни најбоља предавања, ни најсавременија очигледна наставна средства. Само се на терену, као најпотпунијој географској лабораторији, ученици и студенти оспособљавају да опажају географске појаве у простору. **Моћ опажања** се повећава, усавршава и изоштрава уколико се чешће иде у природу. Она највише помаже у изграђивању географског мишљења или географског резоновања. Што млад човек своју моћ опажања више користи, то ће боље уочавати и разумевати особености и научне проблеме регионалних целина и насеља. Кад постане наставник географије или писац географских уџбеника, он ће на најбољи начин користити ту своју моћ: из огромне стручне грађе о којој предаје или о којој пише он ће сублимирати суштинске ознаке и извући црвену нит географске индивидуалности простора који обрађује. Уместо да досадно набраја свакојаке појединости он ће извлечити оно што доминира. На тај начин ће свести вербализам на подношљиву меру - а он одувек оптерећује како географску науку, тако и географску наставу.

Корисно је да вођа експедиције изложи на терену и шира научностручна сазнања, или да пружи могућност месном географу и локалним становницима да укажу на понеко својство краја кроз који се изводи експедиција. Ипак, чињенице које се на тај начин сазнају временом ишчезну из памћења. Моћ

опажања, међутим, трајно остаје географу и током читаве каријере служи му као неупоредиви научно-стручни ослонац, гарант научног приступа географији, средство за изналажење географских особености и уочавање правих научних проблема.

У вези с изложеним погледима подсећамо на основно правило које одавно важи за географију, па и за низ других наука: **више вреди једном видети него сто пута чути!** Срећом, на екскурзији се много тога и види и чује.